

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDEN EMEVİLERİN YIKILIŞINA KADAR
DENİZCİLİK, MUSTAFA ÇAVUŞOĞLU (KONYA: KİTAP DÜNYASI, 2023)
ISBN: 9786053516989

MARITIME FROM THE TIME OF THE PROPHET TO THE FALL OF THE
UMAYYADS, MUSTAFA ÇAVUŞOĞLU (KONYA: KİTAP DÜNYASI, 2023)
ISBN: 9786053516989

Uğur Gökcan

Y. Lisans Öğr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Postgraduate, Karamanoglu Mehmetbey University, Institute of Social Sciences,
Department of Basic Islamic Sciences

ugur.gokcan.kisisel@gmail.com

 0000-0002-4500-6153

Makale Bilgisi/Article Information

<h1>Hikem</h1> <p>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi <i>Journal of Karamanoglu Mehmetbey University Faculty of Theology</i> Eylül/Sentember 2024 Cilt/Volume: 2 Sayı/Issue: 2</p>			
Makale Türü <i>Article Type</i>	Kitap İncelemesi <i>Book Review</i>	Benzerlik Taraması <i>Plagiarism Checks</i>	Yapıldı – iThenticate <i>Yes – iThenticate</i>
Geliş Tarihi <i>Received</i>	14.05.2024	Kabul Tarihi <i>Accepted</i>	06.06.2024
Yayın Tarihi <i>Published</i>	30.09.2024	e-ISSN: 3023-4247 https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem	
Atıf Bilgisi <i>Citation</i>	Uğur Gökcan, "Hz. Peygamber Döneminden Emevîlerin Yıkılışına Kadar Denizcilik, Mustafa Çavuşoğlu (Konya: Kitap Dünyası, 2023) Isbn: 9786053516989", <i>Hikem</i> 2/2 (2024), 85-91.		

Öz: Dr. Mustafa Çavuşoğlu tarafından doktora tezi olarak hazırlanan ve 2023 yılında yayınlanan *Hz. Peygamber Döneminden Emevîlerin Yıkılışına Kadar Denizcilik* adlı eser, ülkemizde İslam tarihi alanında yapılan çalışmalara büyük katkı sağlamış değerli bir çalışmadır. Bu eserde Müslümanların denizlerde gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler, askerî ve ticari yönlerden ele alınmış, İslam devletinin denizler üzerindeki serüveni idari, coğrafi, ekonomik, sosyo-kültürel vb. açılardan okuyucuya aktarılarak denizlerin devletlerin gelişiminde ne derece öneme sahip olduğu gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Denizcilik, Emevîler, İslam Devleti, Osmân b. Affân

Abstract: The book titled *Maritime from the Prophet's Period to the Fall of the Umayyads*, prepared by Dr. Mustafa Çavuşoğlu as a doctoral thesis and published in 2023, is a valuable work that has made a great contribution to the studies in the field of Islamic history in our country. In this work, the activities carried out by Muslims on the seas were handled from military and commercial aspects, and the adventure of the Islamic state on the seas was conveyed to the reader in terms of administrative, geographical, economic, socio-cultural, etc., and the importance of the seas in the development of states was tried to be revealed.

Keywords: Maritime, Maritime Trade, Navy, Islamic State

Hz. Peygamber'in risaleti ile gün yüzüne çıkan İslam dini, tarihî süreç içerisinde pek çok farklı yönlerden birey ve toplumun hayatını etkilemiş, insan tabiatına en uygun yeni bir yaşam biçimi tertip etmiştir. Nitekim ilmek ilmek dokunan ve nihayetinde Müslümanların yoğun çabalarıyla inşa edilen İslam medeniyeti, her medeniyette olduğu gibi askerî, ticari, sosyal, ekonomik, kültürel vb. alanlarda farklı medeniyetlerle temas içerisine girmekten ve kültürel etkileşimde bulunmaktan kaçınmamıştır. Mekke döneminde verilen inanç mücadelesinin akabinde Medine döneminde kurulan İslam devleti, gelişerek kurumsallaşmış ve birçok devlet tarafından tanınır hâle gelmiştir. Müslümanların gün geçtikçe güçlenmesine bağlı olarak Mekke ve Medine ile sınırlı kalmayan İslam devleti, yapılan fetihlerle sınırlarını genişletmiş ve birçok devleti hakimiyeti altına almayı başarmıştır. Asr-ı Saadet döneminden itibaren yapılan seferlerle elde edilen zaferler neticesinde büyük bir imparatorluk hâline gelen İslam devleti, bugün farklı coğrafyalarda varlığını devam ettirmektedir. İslam tarihi sürecinde Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen kara harekâtlarının yanı sıra deniz harekâtlarıyla da büyük başarılar elde edilmiştir. Sadece askerî alanla sınırlı kalmayan, ticari alanda fevkalade zenginliklere ulaşan İslam devleti birçok ticari faaliyetini denizlerde gerçekleştirmiştir. Müslümanlar ilk dönemlerde denizlere karşı çekingen bir tavra sahipken yapılan fetihler sonucu elde edilen kıyı kentlerini muhafaza etme zorunluluğunun doğması Müslümanları denizleri kullanma mecburiyeti içerisinde bırakmıştır. Böylelikle Müslümanlar kendilerine açılan bu yeni sahada özellikle Halife Hz. Osman döneminde büyük gelişmeler kaydederek denizlerde sahne almaya başlamışlardır.

Verilen bilgiler doğrultusunda tanıtıma değer gördüğümüz İslam tarihi alanında doktora tezi olarak hazırlanan Dr. Mustafa Çavuşoğlu'nun *Hz. Peygamber Döneminden Emevîlerin Yıkılışına Kadar Denizcilik* adlı eseri giriş, iki ana bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Genel itibariyle askerî ve ticari alanlarda Müslümanların denizlerdeki çalışmalarının başlangıç ve gelişim seyrini anlatan bu eser, konunun önemine binaen yazılan giriş kısmında okuyucuya araştırmanın konusu, amacı, yöntem ve kaynakları hakkında detaylı şekilde bilgi vermektedir. İslam tarihi literatüründe Müslümanların ilk dönem denizcilik çalışmaları hakkında birinci derecede kaynak bulmanın zorluğu, yapılan araştırmanın bir problemi olarak ortaya koyulurken ülkemizde bu konuya dair daha kapsamlı bir çalışmanın yapılmadığı tespiti, yazarı bu konuda çalışmaya sevk etmiştir. Yazar tarafından yapılan araştırma sonucu tespit edilen bulgularda denizcilik çalışmalarının askerî alandaki araştırmalarına klasik çalışmaların, ticarî alandaki araştırmalarına ise modern çalışmaların kaynaklık ettiği tespiti yapılmıştır. Eserde yer alan dipnotlardaki kaynaklara bakıldığında yazarın klasik temel kaynakları öncelediği görülmektedir. Eserin giriş kısmında müstakil bir başlık altında "İslâm Öncesi Dönemde Arap Yarımadası'nda Denizcilik" çalışmaları incelenmiştir. Araplar, Cahiliye döneminde Kuzey ve Güney Arapları olarak iki kısımda ele alınmış, Kuzey Araplarının daha çok çöl (kara) hayatını benimsedikleri, bu sebeple çöl hayatına yönelik askerî ve ticari faaliyetler yürüttükleri ve bunun doğal sonucu olarak denizlerden uzak kaldıklarının tespiti yapılmıştır. Güney Araplarına bakıldığında ise çöl hayatının yanında buldukları konum itibariyle denizaşırı yapmış oldukları ticaretler doğrultusunda elde edilen zenginliğin vermiş olduğu rahatlık sebebiyle yerleşik (*hadarî*) bir hayat biçimi benimsedikleri ortaya koyulmuştur. Güney Arapları Kuzey Arapları ile mukayese edildiğinde Güney Araplarının denizlerle daha içli dışlı oldukları söylenmektedir. Bundan dolayı İslam öncesi döneme ait denizcilik çalışmaları hakkında açılan başlıkta Kuzey Araplarından ziyade Güney Arapları hakkında daha çok malumata yer verilmiştir. Güney Arabistan'da kurulmuş, denizcilik ile uğraşmış devletler kronolojik olarak okuyucunun

istifadesine sunulmuştur. Son olarak Hicaz bölgesinin ticari hayatı hakkında kısa bilgilendirmeler yapılmıştır (s. 25-30).

Çalışmanın birinci bölümünde yazar, genel manada Müslümanların askerî sahada gerçekleştirdikleri denizcilik çalışmalarını ele almıştır. Öncelikle yazar, Arap dünyasında denizcilik ile ilgili çalışmaların başlangıç zamanının tespitinin zorluğunu dile getirmiştir. Buna ilaveten kaynak kıtlığının yanında mevcut kaynaklarda dağınık halde bulunan ilk dönem denizciliği hakkındaki bilgileri derin bir araştırmaya tabi tutmuştur. Neticesinde elde edilen verileri kanaatimizce derli toplu bir hâlde okuyucuya sunmuştur. Bu bölümde Cahiliye döneminden sonra Hz. Peygamber döneminde denizlerde yapılan çalışmalar, Hz. Peygamber'in vefatının ardından Müslümanların başına geçen halifelerin denizlerde gerçekleştirdiği fetihler ve bu fetihlerde kullanılan gemi, silah ve rütbeler incelenmiştir. Beş ana başlıktan oluşan birinci bölümde askerî sahadaki denizcilik çalışmaları, ilk üç ana başlıkta "Hz. Peygamber Dönemi", "Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi" ve "Emevîler Dönemi" olarak dönemsel sınıflandırmaya gidilerek ortaya konulmuştur. İlk üç ana başlık içerisinde ise her döneme ait gerçekleştirilen fetihlere yer verilmiştir. Hz. Peygamber dönemine dair açılan kısımlara baktığımızda, öncelikle Kur'an ve hadisler üzerinden denizlere yapılan vurguyu, daha sonra bu dönemde gerçekleştirilen "Sîfu'l-Bahr (el-Habat) Seriyyesi", "Hz. Peygamber'in, Mûte Ordusuna Denizden Yardım Göndermesi", "Alkame b. Mücezziz el-Müddicî'nin Korsanlar Üzerine Gönderilmesi" gibi konulara yer verildiğini görmekteyiz. Bahsi geçen konular, ilk dönemde de -her ne kadar bilgi yetersizliği olsa da- denizcilik çalışmalarının az da olsa yapıldığını göstermektedir (s. 32-48). Genel olarak Hulefâ-yi Râşidîn dönemine bakıldığında ise "Mısır'ın Fethi, Amr b. el-Âs'ın Kanal Açma Faaliyeti", "İskenderiye'nin Fethi", "Kıbrıs Seferleri ve Kıbrıs Adası'nın Fethi", "Sicilya Seferleri", "Rodos Adası'nın Fethi", "Zâtüssavârî Savaşı" vb. gibi aktarılan konularda bu dönemde artık İslam devletinin tam anlamıyla bir deniz gücüne ulaştığı sonucuna varılmaktadır. Halife Hz. Ebû Bekir döneminde Hz. Peygamber'in vefatından dolayı Müslümanların bir anda içine düştüğü boşluk, yaşanan Ridde Hadisesi gibi önemli olaylar ve bu olaylara karşı verilen mücadeleler sebebiyle denizlere yaklaşılamamışsa da Halife Hz. Ömer döneminde denizlere girilmeye başlandığını görmekteyiz. Halife Hz. Ömer her ne kadar başlarda denizlere karşı ılımlı bir tavır sergilemiş olsa da daha sonra bu tavrı değiştirmiş ve denizlerden uzak durmaya başladığı izlenimi görülmüştür. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında yazarın da belirttiği üzere, Hz. Ömer'in denizlerde Müslümanların güvenliği hususunda endişe ettiği ve hiçbir Müslümanı böylesine tehlikeli bir durum içerisine koymak istememesi gibi sebepler kuvvetle ihtimal dâhilindedir (s. 49-65).

Denizcilik çalışmalarının büyük bir ivme kazandığı Halife Hz. Osman dönemine baktığımızda, Müslümanların artık denizlerde hakimiyet kazandığını görmekteyiz. Halife Hz. Ömer döneminde Muâviye'nin yoğun ısrarlarına rağmen gerçekleştirilemeyen Kıbrıs'ın fethi, Halife Hz. Osman döneminde nihayet gerçekleştirilebilmiş ve Müslümanların denizlerde göstermiş olduğu en önemli mücadelelerden birisi Kıbrıs'ın fethi olmuştur. Emevîlerde ise Muâviye'nin halifeliliği döneminde gerçekleştirilen denizcilik çalışmaları, "Girit Seferleri", "Emevîler Dönemindeki İstanbul Kuşatmaları", "Abdülmelik b. Mervân Döneminde Denizcilik", "Endülüs'ün Fethi" gibi konularla anlatılmıştır. Denizciliğin gelişim seyrinde Muâviye'nin İslâm donanmasının temellerini oluşturması, denizlerdeki istikrarı, stratejisi ve fethedilen bölgelerde uyguladığı iskân politikası, büyük başarıların elde edilmesine sebep olmuştur. Fakat sonrasında gelen bazı halifelerin denizlere yönelik tutumları, iskân politikası sonucu fethedilen bölgelere yerleştirilen Müslümanların geri çekilmesi, devletin iç meseleleri

gibi nedenlerle kimi zaman denizlerde elde edilen başarılar giderek kaybedilmiştir. Halife Hz. Osman döneminde yükselişe geçen, Emevîler dönemiyle de zirveye ulaşan denizcilik çalışmalarının Emevîlerin yıkılışa geçmesiyle birlikte gerilemeye başladığı görülmektedir. Nitekim İstanbul fethinin başarısızlığı da donanma eksikliğine bağlanmıştır (s. 65-129). Eserin birinci bölümünde dönemseldir sınıflandırma ile sunulan askerî sahadaki denizcilik çalışmaları esere aktarılırken öncelikle fethedilen bölgelerin coğrafi konumu, önemi ve daha sonra gerçekleştirilen fetih süreci şeklinde bir kronolojik yöntemin takip edildiği görülmektedir. Dördüncü ana başlığa bakıldığında ise “Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler Döneminde Kullanılan Gemi Çeşitleri” detaylı bir şekilde verilmiştir. Yazar, birinci bölümde açmış olduğu son ana başlıkta ise İslam donanmasında kullanılan silahlar ve rütbelerin işlevleri, kullanım alanları, görevleri gibi konuları detaylı bir şekilde okuyucuya sunmaktadır (s. 147-170).

Çalışmanın ikinci bölümünde ticari sahada yapılan denizcilik çalışmaları ele alınmaktadır. Yedi ana başlıktan oluşan ikinci bölüm, içerisinde “İslam Dünyasında Önemli Deniz Ticaret Merkezleri”, “Uluslararası Ticari Bölgeler”, “Ticareti (İthalat ve İhracatı) Yapılan Ürünler”, “Tersaneler”, “Gemilerin İnşa Teknolojisi ve Ekipmanları”, “Ticaret Gemileri”, “Limanlar” konularını içermektedir. Birinci bölümde İslam tarihi boyunca gerçekleştirilen deniz seferlerini, fethedilen bölgeleri ve bu fetihlerin sonuçlarını anlatan yazar, ikinci bölümde ise fethedilen bölgelerin ticari durumunu, önemli ticaret merkezlerini, bu ticaret merkezlerinin uluslararası ticaretteki konumlarını, ticareti yapılan ürünleri, deniz faaliyetleri için kurulan yapıları, kullanılan teknolojileri vb. durumları okuyuculara sunmaktadır. İlk olarak karşımıza çıkan “İslam Dünyasında Önemli Deniz Ticaret Merkezleri” ana başlığının kısımlarına bakıldığında Basra, Kûfe, Fustat, İskenderiye ve Sîrâf şehirlerinin denizcilikle ilgili tarihî serüvenleri ve gelişimleri hususunda Müslümanların kurduğu şehirlere öncelik verilerek önemli ticaret merkezleri hakkında bilgiler verilmiştir. Karada ve denizlerde gerçekleştirilen ticari hayatın Cahiliye Dönemi’nde, İslami dönemde ve sonraki zamanlarda gelişmeler göstererek ilerlemesi bazı merkezleri önemli hâle getirmiştir. Uluslararası arenada popüleritesi artan “Akdeniz Havzası”, “Çin”, “Sind-Hindistan”, “Habeşistan” gibi uluslararası ticaret merkezleri, bir diğer ana başlığın konularını oluşturmaktadır. İslam coğrafyasındaki büyüme ve gelişmenin hayat şartlarındaki yükselişi de beraberinde getirdiği görülmektedir (s. 171-214). Buna binaen arz-talep dengesinde üretilen ve ticareti yapılan ürünler; “Dokuma-Tekstil Ürünleri”, “İnşaat Sektörü Malzemeleri”, “Gıda Ürünleri ve Baharatlar”, “Tıbbî-Kimyevî Maddeler ve Aromatik (Kokulu) Ürünler”, “Madenler”, “Köleler”, “Besicilik ve Deniz Ürünleri”, “Deri ve Yazı Malzemeleri” vb. ürünlerin üretici ile tüketici arasındaki deniz yolculukları “Ticareti (İthalat ve İhracatı) Yapılan Ürünler” başlığı altında sunulmaktadır (s. 214-244).

İkinci bölümde önem arz eden bir diğer başlık “Tersaneler” başlığıdır. Bizanslı ve Mısırlı ustalar tarafından Sûr, Akkâ, Trablus gibi kıyı şeridindeki şehirlerin restore edilmesiyle tekrar faaliyete geçirilen tersanelerde Muâviye’nin öncülüğünde ilk İslâm donanmasının inşa edildiği tespiti yapılmaktadır. Donanmaların ve ticaret gemilerinin üretildiği bu tersaneler “İskenderiye ve Fustat Tersaneleri”, “Kulzüm (Clysmâ), el-Meks ve Ravza Tersaneleri”, “Reşîd, Dimyat ve Tinnîs Tersaneleri”, “Suriye ve Afrika Tersaneleri” başlıklarıyla eserde detaylıca ele alınmıştır (s. 244-256). Yazar, önemli tersaneleri zikrettikten sonra bu tersanelerde imal edilen gemilerin inşa ve gelişim süreçleri, bu gemilerde kullanılan malzeme çeşitliliği, savaş ve ticaret gemileri arasındaki farklar gibi konulara “Gemilerin İnşa Teknolojileri ve Ekipmanları” başlığında yer vermiştir (s. 256-263). Ticaret gemilerinin mevzubahis olduğu bir diğer ana başlıkta ise bu gemilerin büyüklüğüne ve küçüklüğüne göre nerelerde ve hangi

amaçlarla kullanıldığı belirtilmiş, bunun yanında bazı ticari gemiler ismen aktarılarak bu gemilerin fiziksel özellikleri, kullanım amaçları ve bölgeleri vb. durumlar ortaya koyulmuştur (s. 263-265). Bölümün son ana başlığında ise “Limanlar” konusu yer almıştır. Yazar limanlar hakkında genel bir bilgilendirme ile giriş yaptıktan sonra liman olarak tercih edilen bölgelerin seçiminde etkili olan faktörleri sebepleri ile vermiş, limanlara sahip olan devletler hakkında kısaca bilgilendirme yapmıştır. “Arap Yarımadası’nın Doğu Kıyısı Limanları”, “Arap Yarımadası’nın Güneyindeki Limanlar”, “Arap Yarımadası’nın Batı Kıyısı Limanları”, “Mısır Sahili Limanları ve Doğu Afrika Limanları” gibi kısımlarla bu bölgelerde bulunan önemli limanlar ve coğrafi konumları, tarihî süreçleri, ekonomik durumları, ticareti yapılan ürünler vb. bilgiler kapsamlı bir şekilde verilmiştir (s. 265-287).

Sonuç kısmında ise eserde bahsi geçen konuların genel manada özeti verilmiş, Hz. Peygamber döneminden Emevîlerin yıkılışına kadarki dönemi kapsayan askerî ve ticari alanlardaki denizcilik çalışmaları kronolojik olarak ana hatlarıyla okuyuculara sunulmuştur (s. 290-292).

Eseri genel olarak değerlendirdiğimizde, öncelikle ilk dönem denizcilik çalışmaları hakkındaki bilgilerin sınırlılığı göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim klasik ve çağdaş kaynaklarda serpiştirilmiş hâlde bulunan bilgi kırıntıları, tek bir eserde derli toplu bir hâlde bir araya getirilmiştir. Kanaatimizce bir araya getirilen bu bilgiler, araştırmacılara/araştırmalara oldukça katkı sağlayacaktır. Nitekim Arap tarihinde denizcilik çalışmalarının başlangıcına dair tespitin zorluğunu dile getiren yazar, Müslümanların denizlerle olan tanışıklığını adeta bir film senaryosu gibi esere yerleştirmiştir. Özellikle birinci bölümün anlatımında ardı ardına takip edilen tarihî serüven kanaatimizce konunun anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Olayların akışı içerisinde aktarılan rivayetler üzerine kimi zaman yazara ait oldukça titiz yorumlamalar ve tahminler karşımıza gelmektedir. Ayrıca denizcilik alanında yapılan çalışmalarda öne çıkan şahıslar hakkında yazarın tarafsızlık yapmadığına ve üslup bakımından oldukça ihtiyatlı davrandığına şahit olmaktayız. Aktarılan rivayetler doğrultusunda ortaya koyulan şahsi çıkarımlar, mantıki düzeyde izahlar ve delillerle desteklenmiş, rivayetler arasında kimi zaman akli tercihlerde bulunulmuştur. Anlatılan konu ile ilgili bulunan görsellere de eserin ek bölümünde yer verilerek görsel hafıza desteklenmiştir. Yapılan çalışmanın üretim aşamasında yararlanılan kaynaklar incelendiğinde sadece çağdaş kaynaklarla yetinilmediği, yazarın imkânı nispetinde gidebildiği kadar klasik kaynaklara gittiği ve eserin yeterince kaynaktan beslendiği kanaatine varmaktayız. Eser, genel itibarıyla yazım kurallarına uygun, dil ve üslup açısından açık, sade ve anlaşılabilirliği ile de genel bir okuyucu kitlesine hitap eder niteliktedir.

Dr. Mustafa Çavuşoğlu tarafından kaleme alınan bu emek mahsulü çalışmanın, Hz. Peygamber döneminden Emevîlerin yıkılışına kadarki denizcilik çalışmalarını detaylıca tespit ederek ortaya koyması bakımından alanının zenginleşmesine büyük ölçüde katkı sağladığı inkâr edilemez. Fakat eserde her ne kadar klasik ve çağdaş çalışmalarda bulunan bilgiler titizlikle bir araya getirilmişse de kanaatimizce bundan ileri gidilmemiştir. Şahsi yorumlamalardan ve okuyucuyu farklı bakış açılarına sevk etmekten kısmi olarak uzak durulmuştur. Nakil geleneğine bağlı kalınmış, akli çıkarımlara çok fazla yer verilmemiştir. Eserde denizlere olan hakimiyetin, gerçekleştirilen ticaretlerin, gemi sanayisinin, milletlerin gelişimine, büyümesine ve geniş alanlarda söz sahibi olmalarına dair etkilerinin gözler önüne sunulması okuyucularda bir bilinç kazanımına olanak tanımıştır. Hazırlanan bu eser, daha sonraları yapılacak olan çalışmalar için araştırmacılara farklı yollar sunmaktadır. Bu eserin, farklı açılarından konuyla ilgili çalışma yapacak olan araştırmacılara rehber niteliğinde bir

eser olduğunu söyleyebiliriz. Sonuç olarak eserden gerek ilmi çevrelerin gerekse geniş okuyucu kitlesinin istifade edeceğinden şüphemizin olmadığını ifade etmek isteriz.